

HET VERLOREN LAND

voor Em

Het coverbeeld is de bewerkte titelprent van het geschiedwerk *De Bello Belgico* (1636-1647) van de Italiaanse historieschrijver Famiano Strada. Het stelt de Leo Belgicus voor die de eenheid van de Nederlanden verbeeldt. Als jezuïet was Strada een absolute tegenpool van Emanuel van Meteren. Door toch deze voorprent te kiezen wil ik benadrukken hoe onze geschiedenis samengesteld is door verschillende personen.

Beeld voorste schutblad: kaart van de Nederlanden met links een tijdlijn van de gebeurtenissen van 1566 tot 1604.

Gravure atelier Frans Hogenberg (1604-1605). Rijksmuseum Amsterdam.

Beeld achterste schutblad: Leo Belgicus zoals die na 1609 vaak diende als de verbeelding van de eenheid van de Nederlanden. Onderaan een Latijns gedicht waarin verwezen wordt naar 'de wereldwijde faam en de Trojaanse moed' van de Lage Landen en de wens wordt uitgedrukt om 'eindelijk eeuwige vrede te bereiken'.

Gravure Hessel Gerritsz (1656). Rijksmuseum Amsterdam.

Inhoud

Proloog. De verhalenverzamelaar	9
---------------------------------	---

Deel 1. Het land

1579	27
1580	53
1581	73
1582	85
1583	105
1584	129
1585	165
1586	207
1587	233
1588	251
1589	265

Deel 2. De geschiedenis

1590	279
1591	301
1592	313
1593	329
1594	339
1595	351
1596	371
1597	379
1598	399
1599	423

Deel 3. De scheiding

I600	441
I601	459
I602	465
I603	479
I604	493
I605	503
I606	517
I607	523
I608	533
I609	547
Epiloog	553
Verklarende woordenlijst	567
Belangrijkste personen	571
Dankwoord	580
Bibliografie	583
Plaatsnamenregister	597
Noten	602

Proloog

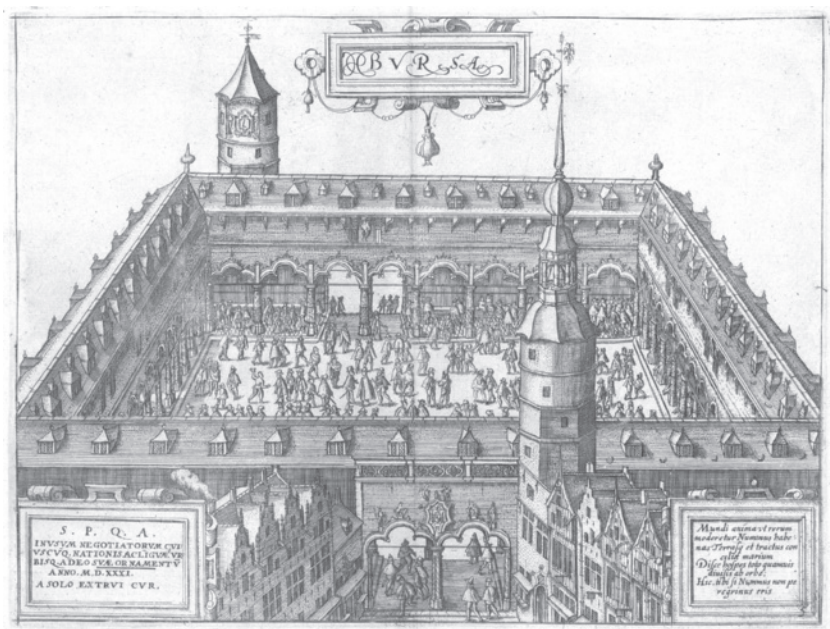
De verhalenverzamelaar

Antwerpen, 2 mei 1575. In een donkere gevangenskamer boven in de Bakkerstoren aan de stadsmuur langs de Schelde zit Emanuel van Meteren.¹ Deze bijna veertigjarige man is een verzamelaar. Niet alleen van curiositeiten, een hype in humanistische kringen, maar ook van iets veel kostbaarders: hij verzamelt verhalen. Naast de exotische rariteiten, de gekste brocante en de oude Romeinse munten hamstert hij getuigenissen, brieven en pamfletten. Enkele jaren later zal Emanuel van Meteren de eerste geschiedschrijver worden van de Verenigde Nederlanden. Al is hij vandaag bij de meeste mensen totaal onbekend, zijn levenswerk *Belgische ofte Nederlandsche Historie van onse tijden*, kortweg *Historien*, heeft eeuwenlang een prominente plaats in de boekenkast der Lage Landen gehad.

Maar in dat voorjaar van 1575 zit de toen nog onbekende verhalenverzamelaar in een Antwerpse cel. Hoewel Emanuel van Meteren niet alleen is, voelt hij zich eenzaam. Hij vraagt zich af wie zijn medegevangenen zijn. Zijn het geuzen, opstandelingen die enkele maanden geleden vanuit hun Zeeuws-Hollandse rebellengebied vergeefs Antwerpen wilden veroveren? Of zijn ze net als hij zonder duidelijke aanleiding aangehouden door het Spaanse bezettingsregime? Of is hij omringd door echte criminelen? Of nog erger, manschappen van het koninklijke leger die zich alweer hadden misdragen en aan het muiten waren geslagen? Bij zijn aanhouding had hij een luthers psalmboek bij zich.² Maar de geuzen zijn voornamelijk calvinistisch. Of zouden de katholieke Spanjaarden alle protestanten over één kam scheren? Dat hij ook een traktaat over de mislukte vredesonderhandelingen in Keulen in zijn zak had, zou hem nog verdachter kunnen maken. Of juist niet? Nadat hij zijn celgenoten ondervraagd heeft over mogelijke

folteringen en eerdere executies, is hij opnieuw alleen met zijn gedachten. Dan beseft hij dat hij in de cel zit wegens het verzamelen van verhalen. Zijn leven is in gevaar, want de Spanjaarden zien hem als een spion.

Enkele uren eerder had hij nog staan praten met andere handelaars in het majestueuze nieuwe beursgebouw aan de Meir. Hoewel de geuzenopstand en de burgeroorlog al tien jaar woedden, kon Emanuel van Meteren regelmatig vanuit zijn woonplaats Londen naar zijn geboortestad reizen. Maar het gevaar loerde om elke hoek. Dat ondervond hij op de terugweg naar zijn verblijfplaats bij zijn neef Abraham Ortels, wereldbekend als de cartograaf en humanist Ortelius.³ Toen Emanuel van Meteren een smal straatje naar de Sint-Andrieswijk insloeg, hielden een Spaanse luitenant en enkele zwaarbewapende hellebaardiers hem staande. De brutale militairen grepen hem vast, zonder iets van uitleg te geven. Hij moest zijn zakken leegmaken en ze namen al zijn paperassen, zijn notitieboekje en handelsdocumenten af. In paniek vroeg hij of ze wel wisten wie hij was, maar ook daarop kwam geen antwoord.



Handelsbeurs van Antwerpen. Anonieme ets (1609-1617). Rijksmuseum Amsterdam.

Gebonden als een crimineel namen ze hem bij de armen mee naar de Bakkerstoren, die als hulpgevangenis diende voor het overvolle kasteel Het Steen.

Bij Ortelius vonden de Spanjaarden stapels brieven, notities en nog meer belastend materiaal. Het ergste was dat ze zijn dierbare album amicorum meenamen. Dit mooi gebonden vriendenboek was meer dan een modetrend onder humanisten. Het was de neerslag van zijn netwerk. Menige wetenschapper, politicus en beroemdheid had al een gedicht, kunstwerkje of eerbetoon voor hem achtergelaten. Dit was zijn gekoesterde herinnering aan vervlogen dagen van verdraagzaamheid en humanistisch debat. Maar in de gepolariseerde jaren zeventig kon een naam waaraan je gelinkt werd de dood betekenen. Emanuel van Meteren had het vriendenboek niet veilig opgeborgen zoals zijn neef wel had gedaan met het zijne. Hij kon duidelijk geen afstand nemen van zijn album en nu was hij ervan beroofd, net als van de rest van zijn verhalenverzameling.

Dag op dag 450 jaar na de arrestatie van Emanuel van Meteren sta ik, een bijna veertigjarige historicus, op de drukke Antwerpse Meir. Gek genoeg is het niet 2 mei, maar 12 mei 2025. Want in 1582 beval de paus om de kerkelijke kalender met tien dagen te laten verspringen, zodat die opnieuw klopte met de seizoenen. Emanuel van Meteren was een van de vele protestanten die halsstarrig vasthielden aan het oude systeem, want in bijna elke bewaarde brief had hij het over de nieuwe en de oude kalendertijd.

12 mei 2025 dus. Ik heb deze dag twee jaar voorbereid. Om de ziel van mijn eeuwenoude voorganger te grijpen ga ik terug naar dat kantelmoment in zijn leven. Ik stel me voor hoe hij in zijn beste kleren de Handelsbeurs binnenwandelde, drie uur voor zijn arrestatie. Ik zie hoe toevallig een medewerker het gesloten monument binnengaat en sluip door de zware toegangsdeur mee naar binnen. Na even te hebben rondgedoold in de indrukwekkende hal begint er iets aan me te knagen. Hoe mooi de Handelsbeurs er vandaag ook uitziet, de vele renovaties hebben de geschiedenis weggegomd. Ik wil op de stenen stappen waarop de verhalenverzamelaar liep. Daarom open ik een oude houten deur en neem ik de stenen wenteltrap, die al snel overgaat in stoffige houten treden. Hoe hoger ik ga, hoe dieper ik in de geschiedenis duik. Deze pagaddertoren stond hier in de zestiende eeuw ook al. Ik stel me voor hoe Emanuel van Meteren 450 jaar geleden hetzelfde deed om even te ontsnappen aan de drukte van de hal en zijn notitieboekje vol te schrijven met de verhalen die hij gesprokkeld

had. Ik beeld me in hoe hij net als ik buiten adem boven kwam en naar buiten keek naar de trotse kathedraal, het toen nog maar recent gebouwde stadhuis, de vele heren- en gildehuizen en de stadsmuur met daarachter de machtige Scheldestroom.

Ik zet me in de oude toren neer op de bovenste trede. Ik heb wat stof doen opwaaien, dat nu glinstert in de naar binnen schijnende zon. Hier begin ik dit boek, om aan de hand van Emanuel van Meterens belevenissen de complexe zestiende-eeuwse geschiedenis van de opkomst en teloorgang van de Verenigde Nederlanden te ontrafelen. Van zijn verhalenverzameling is jammer genoeg niets bewaard gebleven, maar aan de hand van andere bronnen hoop ik te kunnen reconstrueren welke getuigenissen, brieven en pamfletten hij gebruikte om zijn geschiedenis te schrijven.

De eerste bron die ik uit mijn overvolle rugzak neem, is de transcriptie van de *Comentarius*, een memorieboekje dat Emanuel van Meteren vanaf 1570 bijhield. Eeuwenlang werd deze zeer persoonlijke bron verloren gewaand. Maar enkele jaren geleden heeft een historicus het terugvonden in een archief in nota bene Nieuw-Zeeland. Het is aan de andere kant van de wereld terechtgekomen via de erfenis van een reizende Britse politicus.⁴ Ik heb de scans van het originele document op mijn laptop, maar ik ben blij dat mijn collega het eeuwenoude handschrift heeft ontcijferd. In de inleiding lees ik hoe Emanuel zich Demetrius noemde in plaats van Van Meteren. Als een echte humanist had ook hij een Latijnse naam aangenomen. Hij richtte zich eerst tot zijn kinderen:

Ik, uw liefhebbende vader, heb goed gedacht, gezien de algemene benauwdheid tegenwoordig, nu al enige jaren de hele wereld met pestilentiën, oorlogen en andere plagen gestraft wordt en de godzalige christenen jammerlijk verjaagd, vervolgd en vermoord worden in ons vaderland Nederland, alwaar de tirannie in de naam van de koning nog blijft duren, ook tegen alle liefhebbers van het vaderland, 's Konings allergetrouwste subjecten, die dodende, moordende en berovende, tenietdoende alle privileges, vrijheden en ordonnanties, strekkende tot onderhoud en profijt van de [al]gemene welvaart.

Na deze bijna onleesbare zin drukte hij zijn dankbaarheid uit over het feit dat hij als protestant woonde 'in Engeland onder de geruste regering van

de genadige koningin Elizabeth', veilig ver weg van de Spanjaarden en de katholieken, die volgens hem de 'ware godsdienst' bedreigden.

'Zo heb ik goed gedacht,' vervolgde Emanuel van Meteren in zijn inleiding, 'te beginnen met deze *Comentarius* of registerboek.' Hij wilde zijn herinneringen voor het nageslacht bewaren. 'Een gelukkige en zalige memorie, waarin ik met mijn eigen hand schrijf wie uw voorouders geweest zijn, wanneer ik, uw vader, en uw lieve moeder geboren zijn, wat ons geschied en wedervaren is, wanneer en waar eenieder van u geboren en in de naam van Christus gedoopt is geweest en dergelijke.' Hij kon het niet laten om ook 'een goede vermaning' op te nemen in zijn inleiding, 'hoe gij u tot God en de ene [persoon] tot de andere behoort te gedragen'. Hij droeg zijn nageslacht op ervoor te zorgen dat na zijn dood 'een van u een kopie van dit boek heeft na- of afgeschreven en dat de oudste of hij met de meeste aanzien dit origineel bewaart voor u allen'. 'Dit boek dat ik denk aan u allen na te laten tot een memorie van mij als een testament.'⁵

Op de eerste pagina's schetste hij zijn familiale voorgeschiedenis, van het levensverhaal van zijn ouders, zijn eigen geboorte en zijn opvoeding tot hoe hij in Londen een handelszaak oprichtte en tijdens een reis naar Antwerpen zijn echtgenote leerde kennen:

Samen met de Hoefnagels was ik in een speelhuis in Wilrijk, waar ik aan tafel voor het eerst Ester van den Corput heb gezien. Zij was vanuit Breda naar de kermis gereisd. Na het eten trof ik haar toevallig buiten aan en heb ik voor het eerst kennis met haar gemaakt. Omdat ik in haar een zekere welgemanierdheid en zedigheid opmerkte, voelde ik de drang om de hele middag met haar te wandelen. Ook zij voelde dat, wat zij in woorden en daden liet merken. Het leidde ertoe dat ik bijna elke avond bij de deur kwam spreken.

Emanuel van Meteren beschreef hoe ze na een lang uitstel een koppel werden:

Toen ze op het punt stond om terug te reizen, barstte haar grote liefde hevig los en troostten we bij het afscheid elkaar dat als God ons had samengebracht hij ook zou zorgen voor het huwelijk. Na haar vertrek bekommerde ik me of ik haar ware gevoelens wel ken-

de. Ik bad tot God en ben naar Breda gereisd. Na haar gesproken te hebben heb ik een brief met mijn bedoelingen erin geschreven, die zij nog steeds in bezit heeft. Terug in Antwerpen heb ik haar vader geschreven om haar ten huwelijk te vragen.

Nadat alle afspraken met vader Van den Corput waren vastgelegd, huwden ze. Het werd een vruchtbaar huwelijk, en Emanuel van Meteren sprak steeds met respect over zijn echtgenote. 'Naast haar grote eerbaarheid, goede manieren en vriendelijkheid had ze nog vele andere deugden, zoals een goede opvoeding, talenkennis, bekwaamheid en een zeer standvastige liefde voor mij.'

Na deze romantische voorgeschiedenis en het uittekenen van de stambomen volgde de beschrijving van hun kinderen. Hun eerstgeborene was Lucretia in 1565, 'een fris kind'. Twee jaar later verwelkomden ze Susanne, 'een schoon kind'. Kort na haar eerste verjaardag was het meisje ziek geworden. 'Ze stierf na acht dagen. Toen ze haar opensneden, bevonden ze dat haar darmen bijna door de gal waren doorgegeten. Ze was een uitermate schoon en fraai kind. Susanne was een lelie of roos.' Drie maanden later kregen ze een nieuw dochttertje, 'ter gedachtenis aan haar gestorven zus genaamd Susanne'. Nog een jaar later kregen ze een eerste zoontje, Jacob. Een broertje volgde snel in 1570, Carolus, 'een mager kind', en in 1573 een dochter, Maria, 'een proper kind'.⁶ De verhalen van de kinderen die na 1575 geboren werden, vulde hij later aan. Daarna beschreef Emanuel van Meteren zichzelf:

Ik ben zes voet min drie en een half duim [1,74 meter], eerder onder de lange mannen dan de korte te rekenen, magerachtig dan redelijk wel gezet van lichaam, wel geproportioneerd van benen en van alle leden recht op mijn lijf gaande. Bruinachtig van haarkleur, dunachtig, ook vroeg beginnende kaal te worden en zeker vroeg grijs als ik in mijn veertigste jaar veel grijze haren in mijn baard had, ook niet zeer sterk van baard, dan de knevel groot genoeg. Hoog van voorhoofd en vierkant, met bruine ogen. Niets zonderling hebbende wat mij misstaat dan de neus wat kropachtig in het midden, bij een accident op school jong gekregen.

Hierna volgde hetzelfde voor zijn vrouw Ester van den Corput:

Ze is niet te vet of te mager, zeer wel geproportioneerd van lichaam, zeer wit van vlees en met zeer goed schoon geel haar dat aan de slapen krult, een rond voorhoofd, grauwe grote ogen, wezenlijk aangezicht met wat lange wangen, enige pokputten omtrent de neus, een kleine fraaie mond, een schone hals en breed van borsten, klein van handen en voeten, uitermate curieus en rein over haar persoon, teer maar tamelijk gezond.⁷

De volgende pagina's staan vol met gedichten van hemzelf en zijn naaste vrienden, waarna het belangrijkste deel van het memorieboekje aanvat, namelijk een jaarlijks overzicht van zijn persoonlijke belevenissen en de belangrijkste gebeurtenissen in zijn geboorteland. Hij begon zijn memoires te schrijven in 1565 toen hij in Londen voor de eerste keer vader was geworden.

Emanuel van Meteren verhaalde hoe 'de geuserij begon die zo veel bloed gekost heeft' en hoe de opstand tegen de Spaanse koning Filips II en de katholieke kerk losbarstte. Maar hij schreef ook over zijn reizen naar Antwerpen, Breda en andere plaatsen waar hij kon handelen of familie en vrienden weerzien. Ik werk me door zijn korte beschrijvingen van de volgende tien jaar om te komen tot de allesbepalende gebeurtenis waarmee we dit boek begonnen zijn: zijn gevangenschap in mei 1575. Ik lees hoe de heenreis al rampzalig was. 'Slappe neringen en luttel te doen, besloot ik een reis naar Antwerpen te maken. Tijdens de passage van Londen naar Dover ontmoette ons schip een Frans oorlogsschip uit Vlissingen. Onder het deksel [voorwendsel] dat er vier Spanjaarden op ons schip waren, besprongen zij ons.' Emanuel van Meteren kwam er met de schrik af. De watergeuzen lieten hem gaan en met de daver op het lijf kwam hij aan in Antwerpen. Dit incident riep nare herinneringen op. Meer dan twintig jaar eerder was het schip waarop zijn ouders zaten door een Franse oorlogsbodem beschoten. 'Niemand weet hoe het vuur in het buskruit kwam. In een korte stond brandde het schip met al het volk erin uit.' Hij was toen op slag wees geworden.

Ik herneem het verhaal over hoe de verhalenverzamelaar na zijn bezoek aan de handelsbeurs gearresteerd werd en 'zeer verslagen en bedwelmd' in zijn cel zat. 'Men vroeg of ik wilde eten en zei ja, om de goede wil van de cipier te winnen.' Hij wist dat een gevangene altijd zelf moest betalen voor